

НЕОБЈАВЉЕНА ГРАЂА ИЗ
ЕТНОГРАФСКЕ ЗБИРКЕ АРХИВА САНУ:
ЈОВАН ВОРКАПИЋ – РУКОПИСНЕ
ЗБИРКЕ СА БАНИЈЕ (1890)

Филолошко-уметнички
факултет, Крагујевац

Кратак увод у историјат Етнографске збирке

Етнографска збирка похрањена у Архиву САНУ представља свакако најбогатију фолклористичку збирку рукописа народних умотоворина на Балкану. Настала је на иницијативу академика Стојана Новаковића у тек основаној Српској краљевској академији,¹ а поводом обележавања стогодишњице рођења Вука Стефановића Караџића (1887). Новаковићев проглас наишао је на незапамћен одјек просвећених делова српског народа (учитеља и свештеника), који су одмах приступили овом национално-родољубивом и просветитељском раду. У свом прогласу / реферату Стојан Новаковић подвлачи потребу свеобухватног и систематског сакупљања усмене грађе „где год Срби живе“, а нарочито по крајевима којима Вук за живота никада није прошао, односно „записивати песме које су остале незабежене, нарочито у областима у којима нису скупљане, и критички их објавити у припремљеном зборнику уколико их нема у Вуковим збиркама, подвлачећи да „сакупљање народних умотворина постаје приоритетан задатак у формирању националног идентитета, а сазрела свест о значају и наставку Вуковог рада, кроз систематично сакупљање усменог блага и његовог представљања широј и научној јавности након Вукове смрти (1864), постаје научни приоритет новоформиране Српске краљевске академије.“² Реферат С. Новаковић завршава пророчком напоменом да ће се једанпут „осим збирки пок. Вука морати прегледати и сва остала радња у тој ствари која се показала у нашој књижевности и требаће кад-тад саставити систематичну збирку свију њознајших народних ђесама“³ (курзив С. Г.).

На основу овог реферата, Етнографски одбор СКА започео је са радом 1894. године, а за његовог руководиоца постављен је Пера П.

1 Стојан Новаковић. „О задаћама (новостворене) Академије у неговању језика српског“. Посланица академије наука философских, приликом стогодишњице Вука Стеф. Караџића. *Годишњак Српске Краљевске академије*, св. 2, 178–179.

2 Живомир Младеновић. „Српска академија наука и уметности и народне песме“. *На изворима народне ђесме*, 418.

3 Живомир Младеновић, нав. рад, 419.

Ђорђевић, секретар Академије, чији је предлог о методу рада и прикупљања рукописних збирки усвојен на седници Одбора 11. априла 1894. године.⁴

На овај начин почео је изузетно плодносан рад Етнографског одбора при Академији у Београду, међу првима те врсте на Балкану,⁵ који се усмерио на преглед приспелих и прибављање нових рукописних збирки, са прокламованим циљем објављивања „једног обимног зборника који би обухватао критички изабране и хронолошки и географски стручно приређене све песме изван Вукових збирки“ (курзив С. Г.).⁶ Пошто су рукописне збирке у нарочито великом броју пристизале у периоду 1899–1903, објављивање зборника је одложено.⁷ Треба напоменути да је низ значајних рукописних збирки стигао у Етнографски одбор захваљујући теренским истраживањима, а према упутствима Јована Цвијића, где су његови сарадници, најчешће учитељи, уз податке о историји села, записивали и народне умотворине, поглавито народне песме.⁸

Најзад, 1927. године покренута је, у оквиру *Српској етнографској зборника*, едиција Српске народне умотворине, у којој је планирано објављивање грађе из рукописних збирки пристиглих у Академију, а оцењених као значајан прилог српској фолклористици. Међутим, и овде се зауставило, тј. завршило са само једним, али капиталним пројектом који је остварио Веселин Чајкановић, који је, у року од само две године, из свих приспелих и прегледаних рукописних збирки одабрао и објавио по фолклористички валидним, али и антологијским (језичко-естетским) принципима, одабрану прозну грађу у књизи *Српске народне ѝријовейке*⁹ (народне бајке и приче којих нема код Вука, и у двоструко већем обиму од Вукове збирке из 1852), дајући тако класичан пример и образац како треба објавити и осталу до тада пристиглу грађу усмене поезије (што до сада није учињено).

Након Другог светског рата Етнографски одбор преименован је у Етнографски институт, а Етнографску збирку преузело је Фол-

4 Живомир Младеновић, нав. рад, 419.

5 Сличан подухват, нешто раније, започела је и Матица хрватска из Загреба (1876) када је на предлог др Фрање Рачког основан, при ЈАЗУ, Одбор за народни живот и обичаје (29. 12. 1888), такође упутивши проглас о сакупљању народних умотворина (где су обједињени сви претходни и доспели рукописи), са свих јужнословенских простора, тако да се овде чува и знатан број рукописа српске и муслиманске провенијенције. – Видети: *Spomen spis: Popis rukopisa u arhivu Odbora za narodni život i običaje*, 37–67.

6 Ж. Младеновић, нав. рад, 418–419.

7 С изузетком објављивања вредне рукописне збирке Тодора Бушетића народних песама из Левча – *Српски етнографски зборник*, књ. 3 / 1902.

8 Јован Цвијић. *Сабрана дела*, књ. 4, 425. Драгоцен пример овакве сарадње јесте рукописна збирка Милана Обрадовића, учитеља из Западне Славоније, који је сакупио и Академији послао обимну рукописну збирку изузетно вредних народних песама из „котара Дарувар и Пакрац“ 1901. године – Етнографска збирка, бр. 93.

9 Веселин Чајкановић. *Српске народне ѝријовейке*, I.

клорно одељење, које, по речима Живомира Младеновића, сведока и учесника у раду овог Одељења, „не само да није наставило са сакупљањем старих српских народних песама... него није ништа учинило ни за издавање оних које су раније прикупљене...“¹⁰ У новим идеолошким условима Фолклорно одељење деловало је са нешто измењеним истраживачким задацима, сакупљајући на терену нове народне песме из периода НОБ-а и изградње земље, знатно мање вредности, а што је одмах и публиковано у новој свесци *Етнографској зборника*,¹¹ док је основна мисија Стојана Новаковића и Етнографског одбора – објављивање класичног усменог корпуса из рукописних збирки након Вука – у суштини заустављена и остала неостварена.

Посебно контрапродуктиван утицај по судбину Етнографске збирке САНУ имао је рад Војислава Јовановића Марамбоа¹² у овом Одељењу, са далекосежним (научним) последицама. Према језгровитом образложењу Живомира Младеновића, његовог сарадника, Марамбо је за кратко време које је провео у Одбору, „испољио велику строгост у оценама збирки песама које су нуђене (и даље) Академији за откуп и све их је одбијао... Већину песама које је требало објавити [у замишљеном корпусу – прим. С. Г.] сматрао је за фалсификате, који не заслужују да буду штампани...“¹³ Још је већу, чак непроцењиву штету нанео збиркама које су већ постојале у фонду, из 19. века, паушално их везујући за читаве регионе (Крајине или Босне и Херцеговине), а не поименично, вредне учитеље-сакупљаче проглашавајући фалсификаторима (попут Милана Обрадовића, или Симе Милеуснића, учитеља по селима Западне Славоније).¹⁴ Етнографски одбор је 1962. преименован у Одбор за народне умотворине, са чијим је преименовањем „престала свака обавеза објављивања рукописа из Етнографске збирке“, тј. одузет јој је основни циљ и задатак, зацртан још у реферату Стојана Новаковића.¹⁵ Етнографску збирку је од

10 Ж. Младеновић, нав. рад, 441.

11 Сергије Димитријевић. „Развитак црнотравских и лесковачких народних песама ослободилачког рата“, са пропратном студијом Душана Недељковића – *Српски етнографски зборник*, књ. LXXIX.

12 Војислав М. Јовановић (псеудоним Марамбо, Београд 1882–1968), докторирао је 1910. у Греноблу тезом о мистификацијама Проспера Мермеа у делу *Гусле, или избор илирских песама скупљених у Далмацији, Босни и Херцеговини* (1927). Ово је вероватно утицало на то да је на сву усмену грађу након Вука гледао као на „фалсификате“. Био је доцент на Београдском универзитету, бавио се драмом (*Наши синови*), радио у Министарству иностраних послова, а каријеру завршио као научни саветник Института за књижевност САНУ. Своју кућу у Бирчаниној 24, са богатом библиотеком, нарочито из области фолклористике, завештао је Универзитетској библиотеци у Београду.

13 Ж. Младеновић, нав. рад, 464.

14 В. Јовановић Марамбо. „Српска академија наука и њени сакупљачи“. *Сабрана дела Војислава М. Јовановића*. Прир. И. Николић, Д. Ајдачић, 357–363.

15 Ж. Младеновић, нав. рад, 464, 469.

1975. преузео Архив САНУ, такође без обавезе њеног публикавања и сређивања, чак ни објављивања каталога свих постојећих збирки које се у њему чувају. То је учинио тек др Илија Николић,¹⁶ сачинивши рукопис Етнографска збирка Архива САНУ: преглед рукописне грађе (поклоњен ауторки овог рада), а који је након три деценије, уз велико разумевање Јеленке Пандуревић, објављен као заједнички приређено издање Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци.¹⁷

* * *

Уз овај краћи историјат Етнографске збирке Архива САНУ, старије од сто тридесет година, а која до данас није у целини представљена јавности (или барем дигитализована), да кажемо нешто и о њеном непроцењиво вредном садржају, а на основу књиге Илије Николића. Његов *Прејлед рукописних збирки народних умотворина Етнографске збирке Архива САНУ (1886–1966)*, како гласи пун наслов, заправо је први и целовити систематски приказ свих рукописних збирки које су се затекле у њој од оснивања Етнографског одбора до закључења овог рукописа, 1966. године, као до сада најпотпунији и најпоузданији водич кроз њу. Бројни рукописи похрањени у њој данас су често једино сведочанство о егзистенцији и присуству српског народа, нарочито у западним пределима Балканског полуострва, односно: да ови рукописи нису овде сачувани, усмено стваралаштво неких региона не би ни постојало на мапи усмене књижевности, региона на којима су вековима живели Срби, а то су углавном били и крајеви које Вук Караџић није никада, или је само спорадично походио (делови Војне крајине, Босна и Херцеговина итд.).

Према педантним подацима и регистрима др Илије Николића, прве збирке пристизале су у Етнографски одбор већ од 1886, а последњу, симболично, донео је он, забележивши народне песме од Славице Старијаш из Подравске Слатине, што чини распон од импознатних 80 година рада овог Одељења. У наведеном периоду у Етнографску збирку приспео је укупно 521 рукопис од 163 различита сакупљача (уз две збирке „непознатих сакупљача“). Од тога, 120 збирки садрже народне песме (лирске, лирско-епске, епске и дистихе – бећарце или ојкаче), док се у осталим збиркама могу пронаћи и следеће прозне врсте и етнографска грађа: народне припо-

16 Илија Николић (Пирот, 1922 – Београд, 2008), докторирао са тезом „Народне песме Пирота и околине 1841–1964“. Цео радни век провео је у САНУ, прво као асистент у Одбору за народне умотворине, потом као научни саветник САНУ. Приредио је знамениту књигу Бранислава Крстића, *Индекс мојива народних ђесама Балканских Словена* (1984), као и грађу из родног Пирота, као и Земуна, где је живео.

17 Илија Николић. *Етнографска збирка Архива САНУ: прејлед рукописне грађе*. Прир. Ј. Пандуревић и С. Гароња Радованац.

ветке (бајке, новеле – већим делом уврштене у антологију Веселина Чајкановића – прим. С. Г.), анегдоте, кратке усмене говорне форме (питалице, пословице, загонетке, изреке, клетве, псовке), народни обичаји и веровања (бајања, басме, гатања и празноверице), снови, народне игре (доскочице, поскочице, бројенице), као и здравице, напитнице, еротске песме), те описи народне ношње и одела, флоре и фауне (народни називи), дијалектолошка грађа, правни обичаји, пољопривреда, подаци о насељима, народна метеорологија, медицина и молитве. Изузимајући рукописне збирке Вука Врчевића и Богољуба Петрановића, настајале половином 19. века, које су већином и објављене, овде се чувају и најстарији рукописи Владана Арсенијевића и Банатске Војне крајине (око 1865. до 1882, подведене под „непознати сакупљач“).¹⁸

Према предметним и именским регистрима (као и регистрима рукописних збирки по регијама) Илије Николића, можемо сагледати не само најстарије збирке које су прispеле у Етнографски одбор (пре и) након прогласа Стојана Новаковића, од којих је, сем Тодора Бушетића (чија је збирка одмах објављена), међу првима био управо Јован Воркапић са Баније, шаљући сукцесивно три своја рукописа Академији (1879, 1890), а чији ћемо део рада представити, већ и ко су били најплоднији сарадници Етнографског одбора, чији су рукописи видно обогатили Етнографску збирку. То су, пре свега: Тодор Бушетић, учитељ из Левча (18 рукописних збирки), Крста Божовић из Крушевачке жупе (12), Станоје Мијатовић, из Темнића и Ресаве (21), Владан Арсенијевић из Баната (17), Мићун Павићевић из Црне Горе (29), Петар Мирковић из Босне (8), Милан Обрадовић, учитељ из Западне Славоније (10), Манојло Бубало Кордунаш (6), Сима Милеуснић, учитељ из Западне Славоније (27 рукописа, од којих је више њих компилација), Властимир Станимировић из Источне Србије (9), Јован Срећковић из Левча (8), Јован Мутић из Босне (11), Душан Драгаш Зорић из Босанске Крајине, Вид Жуњић из Ужичког округа итд., Скопска Црна гора (23 рукописне збирке).

У првој половини 20. века Етнографска збирка (и поред предуге хипотеке о безвредним рукописима и „фалисфикатима“) постаје предмет ширих, парцијалних или општијих фолклористичких истраживања, од којих као најважнији треба напоменути капиталан пројекат Бранислава Крстића, Индекс мотива народних песама Балканских Словена, у који је укључен и корпус песама из Етнографске збирке. Овом збирком служи се и Јаша Продановић састављајући прву озбиљнију антологију народних лирских песама са свих српских простора, у 20. веку, у којој је више од половине непознатих песама из ове збирке. Овом збирком, тј. необјављеном грађом, за из-

18 Ово откриће дугујемо Миодрагу Матицком, који је у свом предговору збирци *Ог снa до зайада*, недвосмислено утврдио да је реч о рукописима Владана Арсенијевића, учитеља у Карловцу.

раду својих докторских дисертација служе се: Илија Николић,¹⁹ Владимир Бован,²⁰ Љубиша Рајковић Кожељац,²¹ Борјанка Трајковић,²² Славица Гароња Радованац,²³ Велибор Лазаревић,²⁴ а објављени су и избори важнијих сакупљача за одређене регије: из збирки Дене Дебељковића са Косова и Метохије (В. Бован),²⁵ Османа Ђикића из Босне и Херцеговине (Хатица Крњевић), Владана Арсенијевића из Банатске Војне крајине (Миодраг Матицки),²⁶ Милана Обрадовића и Симе Милеуснића из Западне Славоније (С. Гароња Радованац).²⁷ Сем тога, примењују се и систематска регионална изучавања Етнографске збирке у оквиру тематских зборника при САНУ, попут *Зборника о Србима у Хрватској*,²⁸ под уредништвом академика Василија Крестића.

Међутим, све то не представља испуњење давног аманета који нам је оставио Стојан Новаковић 1887. У дигиталном добу, у 21. веку, можда би најцелисходније и једино могуће било прескочити све (пропуштене) деценије дигитализацијом читаве Етнографске збирке, која би на савременим платформама била коначно доступна најширој, како научној заједници тако и културној јавности, за разноврсне увиде и истраживања. Ово је баштина и усмено завештање предака којег се не бисмо смели тако лако одрећи. Јер, већ читаво столеће у фолклористичким истраживањима, уместо да грађа из ове збирке буде увелико референтна литература, и даље се већина истраживача ослања само на изворе из Вукових збирки, чиме је неоправдано и знатно сужен простор српског усменог корпуса понуђен теренским и сакупљачким радом његових непосредних следбеника широм Балканског полуострва, а чији су рукописи похрањени у овој збирци.

19 Илија Николић. *Народне ђесме Пироџа и околине: књижевно-историјска истраживања 1841–1964*.

20 Владимир Бован. *Српске народне ђесме са Косова и Метохије*.

21 Љубиша Рајковић Кожељац. *Лирске народне ђесме Југоисточне Србије*.

22 Борјанка Трајковић. *Никола Кашиковић: Живот и дело*.

23 Славица Гароња Радованац. *Српско усмено ђоејско наслеђе Војне Крајине: у записима 18, 19. и 20. века*.

24 Велибор Лазаревић. *Народна лирика Левча и Темнића: ђоејска и музичка традиција*.

25 Владимир Бован. *Народне ђесме и ђриповејке Срба са Косова и Метохије*. 1–10.

26 Миодраг Матицки. *Од сна до зајада: лирске народне ђесме Банатске Војне границе из збирке Владана Арсенијевића*.

27 Милан Обрадовић. *Српске народне ђесме из Зајадне Славоније*. Прир. С. Гароња Радованац; *Српске народне ђесме из околине Пакраца и Пожеје у записима Симе Д. Милеуснића*. Прир. С. Гароња Радованац.

28 Славица Гароња Радованац. „Сакупљачи на територији Војне Крајине и њихове рукописне збирке у Етнографској збирци Архива САНУ“. У: *Зборник о Србима у Хрватској* 7, 337–398.

Рукописне збирке Јована Воркапића са Баније, у Војној крајини

Јован Воркапић, православни свештеник и познати национални радник,²⁹ послао је Српској краљевској академији више рукописа жанровски различитих српских народних умотворина са Баније, које, у малом, представљају раскош усменог фолклора српског народа Крајине, поткрај 19. и почетком 20. века. Рукописа има укупно пет, и подведени су под различите сигнатуре, што говори да их је Воркапић Академији слао сукцесивно – како би који рукопис формирао, а најкасније до 1902/03. године.

Најстарије записе проналазимо у рукопису „Народне пјесме мушке“, заправо епске, њих укупно пет, забележених „у Баталу и Воркапићу 1878. године“ под сигнатуром (Етн. 36. 120), и оне се могу узети као почетак активног и систематског сакупљачког рада Јована Воркапића на простору Баније. Свакако, најдрагоценији прилог Етнографској збирци чине његова два наредна рукописа, послата истовремено (јер су заведени под истом сигнатуром 75-1, 2), а коју сачињавају „Српске народне пјесме из Баније у бившој војничкој Крајини“ и доносе лирске и лирско-епске народне песме (баладе), типичног репертоара Војне крајине, са годином сакупљања 1890. (Етн. 36. 75-1). Други рукопис сачињавају „Српске народне загонетке и питалице из Баније у бившој Војничкој Крајини“ (са 88 загонетки и 18 питалица, укупно 106 записа – Етн. 36. 75-2). Преостала два, такође веома занимљива рукописа, сачињавају „Српске народне приповијетке. Сакупио их по Банији Јован Воркапић, српски православни свештеник“ 1902, послате Академији 28. III 1903. године. У пропратном писму Јован Воркапић је потписан као професор

29 Јован (Јово) Воркапић рођен је 1859. године у Воркапић Селу, општина Топуско, срез Вргинмост, на Кордуну, у сеоској породици. Након завршене основне школе и два разреда грађанске школе, запослио се као општински писар у Топуском. Захваљујући проти Матијевићу и патријарху Ивачковићу, уписао се у гимназију у Сремским Карловцима (1888). Службовао је као капелан и парох у селима Перни и Блињи, а након тога постаје професор веронауке у средњим школама у Петрињи, где остаје до пензионисања 1924. године. Био је посланик на српском народном црквеном сабору у С. Карловцима 1902. Током Првог светског рата био је у кућном притвору, као политички сумњив Србин у Аустроугарској. – Још као гимназијалац почео је да сакупља и бележи народне умотворине: песме, приповетке, пословице, загонетке, обичаје. Године 1902. послао је Српској краљевској академији у Београду збирку народних приповедака, као и збирку народних песама (укључену у ово истраживање). Такође, сакупио је и око 12.000 речи са Кордуна, и послао Академији 1900. Записи народних приповедака Јована Воркапића, уз записе Симеона Ђурића, чине највећи део антологије Веселина Чајкановића (*Српске народне приповијетке* I, 1927), са подручја Војне крајине. Писао је по ондашњој српској периодици разне чланке, студије, преводио је са немачког језика. Умро је у Петрињи 1939. године. – Извор: Илија Д. Опачић. „Живот и рад Јове Воркапића“. У: *Сјоменица у част Јове Воркапића*, са сликом.

и катихета из Петриње. Збирка има 52 народне приповетке.³⁰ Последњи рукопис сачињавају „Присподобе, клетве и изреке у Банији и другде“ (Етн. Зб. 50), са 1057 записа на 1316 страница; овај рукопис до данас није озбиљније истражен.

Суштински, по објављеним фолклорним умотворинама Јован Воркапић остао је познат првенствено као сакупљач народних приповедака,³¹ док је његов сакупљачки рад на народним песамама (са Баније), као и кратких усмених говорних форми, остао потпуно непознат, тј. необјављиван. Зато ћемо првенствену пажњу посветити његовој рукописној збирци „Српских народних пјесама из Баније у бившој војничкој Крајини“ из 1890. године (Етн. Зб. 75-1).

Српске народне пјесме из Баније / у бившој војничкој Крајини, сакупио Јован Воркапић (1890)

Опис рукописа

Рукописна збирка Јована Воркапића исписана је читко, ћирилицом, црним мастилом, и заведена под сигнатуром (Етн. Зб. 75-1). На 53 странице записане су 62 песме, нумерисане римским бројевима. Песме нису дате у неком посебном мотивском или жанровском груписању. Највећи број записа сачињавају лирске песме, уз неколико лирско-епских (балада) из типичног усменог репертоара Војне крајине. Међутим, варијанте исте песме доносе се напореда. Уз рукопис не постоји неки пропратни документ (писмо, предговор, поговор), сем једне, али значајне белешке сакупљача, уз песму бр. 13 (припјевалицу), која гласи: „Код ових пјесама нијесам забиљежио гдје сам коју чуо из разлога, што се ове песме, с малим изузетком, пјевају на свим крајевима Баније“, као сведочанство о мотивској компактности и изукрштаности истих мотива у типичном репертоару како региона, тако и читавог простора Војне крајине. Такође, уз последњи запис, за песму бр. 62, „Два су града у милости била“ (на стр. 51), донету као Додатак, Воркапић једини пут наводи место и годину записа: „у Блињи, 1890. Забиљежио од Петра Продановића, слијепца гуслара из Лике.“ Других података о песмама, околностима

30 Из писма Јована Воркапића сазнајемо да је ову збирку (осим прича бр. 19 и 20), забележио у Банији – Глини и Петрињи. Првих 20 приповедака „примила је за штампу Матица српска у Новом Саду, па одустала“, те он цео рукопис шаље Академији, с напоменом: приповетке бр. 13, 14, 15, 18 штампао је у подлистку *Србобрана* за 1892/93. годину, а бр. 19 и 20 у *Босанској вили* за 1896/97. Такође напомиње да су му у *Српском етнографском зборнику* штампане, из овог рукописа, и следеће приповетке: 1–5, 7, 9, 12, 13, 14, 16, 21, 22, 24, 26, 29, 31–33, 36–37, 42, 45, 47–49, 51, 52 – укупно 30 приповедака – И. Николић, нав. дело, 67.

31 *Народне приповећке у Лейойису Мајице српске*. Прир. и предговор написала Снежана Самарџија, 14–15.

сакупљања или њиховом начину извођења (рецимо, уобичајено је за ове песме да се певају у колу³²) – нема.

Садржај рукописа

У овој невеликој збирци проналазио врло интересантне и оригиналне варијанте неких лирских песама и балада из типичног мотивског репертоара песама распрострањених у свим регионима Војне крајине (Лика, Кордун, Западна Славонија), као и из Босанске Крајине. Од лирских песама издваја се група љубавних песама са мотивом лажне девојачке клетве, заступљене чак у три варијанте (1, 29, 51), затим мотив надметања за девојку (3), девојачко поређење старог и младог драгог (7), као и момачко поређење девојке и удовице (9), мотив заспалог момка у ливади (22), мотив тешке девојачке клетве неверном драгом (35), као и певане песме (са припевом) о чобаници и њеном стаду (36), познате и код Вука. Вредне записе посебно представљају породичне песме типа „Везак везла....“ (17), деоба браће („Љуба Павла на зло наговара“, 18), мотив мужевљевог кажњавања љубе (4), те сватовска песма о „три бубмула“ (овде „гаврана“), те контраст одрастања у мотиву „браћа Јованова“ (42). Посебну пажњу привлаче песме са митолошким мотивима, попут варијанте о опклади виле и девојке (5), песма о три чобана (6) са мотивом „манђијања“ (овде са ретким и карактеристичким изразом за Крајину, „опцопрала“, 8), песма „троји кудиоци“ (позната још из Ерлангенског рукописа, 1720), те врло важна варијанта са митолошким мотивом „троје перје“ (24), као и ретка варијанта о вилама које су момку изјеле срце /уместо вештица/, 33). Новији слој граничарских / војничких песама заступљен је такође већим бројем оригиналних обрада постојећих мотива, од којих је интересантна варијанта (37), настала као амалгам две засебне песме – продаја имања и преудаја драге, са позивом побратиму („пајташу“) да кумује драгој, што је такође мотив познат још из Ерлангенског рукописа. У групи припјевалица забележен је већи број примера – са раскошним припевима, и очигледно записаних у један мах, на неком народном збору (око цркве). Штета је што сакупљач није навео детаље и околности записивања ове групе песама, а то су следећи примери: 40, 43, 45, 49, 50, 58, 59. На крају збирке сакупљач засебно групише и шаљиве песме са мотивима шаљиве жендибе (54), шаљиве удаје (55), те шаљиву сватовску песму – пародију (56).

32 Реч је о тзв. граничарском колу, које се од регије до регије Крајине различито називало: „криво“, у Славонији; „окретање“, „плетено“, на Банији и Кордуну; „глуво“ у Далмацији и Лици, а по кореографским одликама и истим напевима (са припевом „Ој дјевојко /драга/ душо моја“), истоветно је са козарачким колом, амблематичним за период устанка и НОБ-а у Другом светском рату. Видети више у: С. Гароња-Радованац, *Српско усмено јогејско наслеђе Војне Крајине: у записима 18. 19. и 20. века*, 25–31.

Иако у овој збирци нема много записа лирско-епских песама, односно балада, оне су по оригиналној обради познатих варијаната из типичног репертоара Крајине, крајње интересантне. Воркапић ове песме не сврстава у засебну жанровску групу, већ се оне налазе измешане са лирским песмама, а бележене су вероватно како их је слушао. У том смислу интересантан је „комад“ дуже баладе о „дјеверу и снашици“ (12), која се завршава признањем снахе деверу да она „неће чеда имати“ док је у селу „Стојле Узвијојле“ (типично име за „заводницу“ и у другим варијантама), чиме се ова песма такође заокружује у уметничку целину. Остале баладе у Воркапићевој збирци, познате у типичном репертоару Војне крајине, али овде са оригиналним обрадама, јесу: „Два су брата за дан умирала“ (31), мотив инцеста („У Ивана зелена ливада“, 31). Нарочито је интересантна варијанта са мотивом „отрованог вина“ (31), као и две варијанте древног мотива „сестра даје сина за брата“, тј. „Сеја брата на вечеру звала“ (позната у најстаријем запису из Ерлангенског рукописа/1720/, овде сасвим оригиналне обраде – 52, 53). Наиме, уводни део обе песме представљају познати стихови лирске песме „Двије сеје браца не имале“ (из Вукове збирке), након чега свака сличност престаје, односно, чиме је у обема варијантама изузетно функционално наглашена (и мотивисана) огромна жеља сестара да имају брата, чиме се накнадно оправдава и њихово жртвовање синова за брата. Овакву обраду мотива не налазимо више ни у једном познатом запису, укључујући и најстарији из Ерлангенског рукописа. И сам сакупљач, свестан варијантности песама, за запис бр. 53, уместо наслова, назначава: „то исто мало друкчије“. Збирку довршава Додатак – балада са мотивом отрованог вина (62), такође из типичног репертоара Војне крајине, за коју, једину, Воркапић наводи певача и његово порекло, као и околности извођења (уз гусле, Петар Продановић из Лике). Песма се доста разликује од варијанте из ове збирке под бројем 41, али и од познатих и изузетно бројних варијаната о отрованом вину, од Лике до Славоније (где је главни јунак увек атрибуиран као „ђувегија Павле“).

Рукописна збирка лирских и лирско-епских песама са Баније Јована Воркапића, представља записе уједначеног квалитета и крајње занимљивих и архаичних карактеристика, па је као таква одабрана да се у целини овом приликом и објави. Њу такође карактерише изузетно богат и архаичан језик и лексика типична само за одређене регије Војне крајине, односно Баније (лексеме које не постоје забележене код Вука), па је она стога занимљива и за различита лингвистичко-лексичка истраживања. Ове песме, које је сакупио Јован Воркапић крајем 19. века, као грађа су чамиле у Етнографској збирци Архива САНУ више од 130 година, а овим објављивањем први пут добијају могућност да изађу пред стручну и ширу јавност, сведочећи о још увек снажно одржаваном усменом репертоару српског народа

на Банији, односно Војној крајини крајем 19. века – о народу који данас, од краја 20. века, након егзодуса из Хрватске, више не егзистира на овом простору. Тиме ова збирка Јована Воркапића представља и мали али значајан прилог о духовним вредностима српског народа, и његовој вишевековној егзистенцији у Крајини, што би без ових записа било заувек изгубљено.³³

28. 11. 2025. – 9. 12. 2025.

Архивски извори

Етнографска збирка Архива САНУ³⁴

Јован Воркапић. „Народне пјесме мушке“ (забележене „у Баталу и Воркапићу“ 1878. године). Етнографска збирка 120.

Јован Воркапић. „Српске народне пјесме из Баније у бившој војничкој Крајини“, 1890. Етнографска збирка 75-1 – *предмет овог рада*).

Јован Воркапић. „Српске народне загонетке и питалице из Баније у бившој Војничкој Крајини“ 1890. (са 88 загонетки и 18 питалица, укупно 106 записа). Етнографска збирка бр. 75-2.

Јован Воркапић. „Српске народне приповијетке. Сакупио их по Банији Јован Воркапић, српски православни свештеник“, 1902. (52 народне приповетке). Етнографска збирка бр. 103.

Јован Воркапић. „Присподобе, клетве и изреке у Банији и другде“, 1902. (са 1057 записа на 1316 стр). Етнографска збирка бр. 50.

Библиографија цитираних радова

Бован, Владимир. *Народне пјесме и приповијетке Срба са Косова и Метохије*. Приштина: Јединство, 1987, 1–10.

Бован, Владимир. *Српске народне пјесме са Косова и Метохије*. Приштина: за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 1977.

Гароња Радованац, Славица. *Српско усмено јојејско наслеђе Војне Крајине: у записима 18, 19. и 20. века*. Београд: Чигоја штампа, 2008.

Гароња Радованац, Славица. „Сакупљачи на територији Војне Крајине и њихове рукописне збирке у Етнографској збирци Архива САНУ“. У: *Зборник о Србима у Хрватској 7*, Београд: САНУ, 2009, 337–398.

33 Посебну захвалност дугујем колеги Вељку Ивановићу, библиотекару Института за књижевност и уметност, који је уложио знатан напор да прекуца рукопис Јована Воркапића, чиме је остварен прелиминаран услов да се овај рад уопште напише, а рукопис (коначно) објави.

34 Своју захвалност изражавам и др Илији Николићу (1922–2008) који ме је упутио на постојање Етнографске збирке у Архиву САНУ; такође и особљу Архива на челу са академиком Василијем Крестићем, са којима више од три деценије остварујем изузетну сарадњу (од 1988. до данас, тј. у тренутку настанка овог рада, крајем 2025. године).

- Димитријевић, Сергије. „Развитак црнотравских и лесковачких народних песама ослободилачког рата“, са пропратном студијом Душана Недељковића. *Српски етнографски зборник*, књ. LXXIX. Српске народне умотворине, књ. 2 (Београд), 1967.
- Јовановић, Војислав Марамбо. „Српска академија наука и њени сакупљачи“. *Сабрана дела Војислава М. Јовановића*. Прир. И. Николић – Д. Ајдачић. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2001.
- Лазаревић, Велибор. *Народна лирика Левча и Темнића: њоејска и музичка традиција*. Приштина: Институт за српску културу, 2012.
- Матицки, Миодраг. *Од сна до зајада*. Вршац: Клуб писаца, 1967.
- Младеновић, Живомир. „Српска академија наука и уметности и народне песме“. У: *На изворима народне њесме*. Београд: Чигоја штампа, 2005.
- Милеуснић, Сима Д. *Српске народне њјесме из околине Пакраца и Пожеје* у записима Симе Д. Милеуснића. Прир. С. Гароња Радованац. Загреб: СКД Просвјета, 1998.
- Николић, Илија. *Народне њесме Пироџа и околине: књижевно-историјска исцраживања 1841–1964*. Пирот: Музеј Понишавља, 2005.
- Николић, Илија. *Етнографска збирка Архива САНУ: ѡрећед рукописне црађе*. Прир. Ј. Пандуревић и С. Гароња Радованац. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2019 (Библиотека Баштинар; књ. III, ур. Ј. Пандуревић).
- Новаковић, Стојан. „О задаћама (новостворене) Академије у неговању језика српског“. *Посланица академије наука философских, црициком сцјојодишњице Вука Сцјеф. Карацића*. Годишњак Српске Краљевске академије (Београд), 1888, св. 2, 178–179.
- Обрадовић, Милан. *Српске народне њјесме из Зајадне Славоније*. Прир. С. Гароња Радованац. Топуско – Нови Сад: СКД „Сава Мркаљ“, 1995.
- Опачић, Илија Д. „Живот и рад Јове Воркапића“. *Сцјоменица у частц Јове Воркапића*. Петриња, 1939.
- Рајковић Кожељац, Љубиша. *Лирске народне њесме Јујоисцјочне Србије*. Приштина: Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 1977.
- Народне цријовейке у Лейцјоису Мацјице српске*. Прир. и предговор написала Снежана Самарцја. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 1995, 14–15.
- Српске народне њјесме из околине Пакраца и Пожеје у зацјисима Симе Д. Милеуснића*. Прир. С. Гароња Радованац. Загреб: СКД Просвјета, 1998.
- Srpsen spis: Popis rukopisa u arhivu Odbora za narodni život i običaje*. Zagreb: JAZU, 1988.
- Трајковић, Борјанка. *Никола Кашиковић: Живоц и дело*. Београд: Народна библиотека Србије, 2006.
- Цвијић, Јован. *Сабрана дела*, књ. 4. Београд: Српска књижевна задруга, 1994.
- Чајкановић, Веселин. *Српске народне цријовейке*, I. Земун, 1927.